

ביאורים

ההלכה הקודמת נותרנו עם שאלה הטעונה תשובה: מה יעשה האדם על מנת שהאכילה, השינה, חברת בני האדם והנאות העולם, לא ירחיקו אותו מבוראו, אלא, כפי כוונת התורה, יסייעו בידו להתקדם ולהתעלות?

המשיכה אחר ענייני הגוף גורמת לאדם להפריז בעיסוקיו הגשמיים. לקבוץ ממון ככל האפשר, להגזים באכילת דברים מתוקים ולהימצא בחברת אשתו מעבר לרצוי. להפריז זהו יש מחיר, גם בבריאותו הגופנית, וגם בכיליון זמנו, כספו, כוחותיו או מרצו. לכן ראשית לכול, צריך האדם לכוון את כל מעשיו לכך שיהיה בריא בגופו ושלם בכוחותיו. יאכל רק מה שגופו צריך ורק כאשר הוא צריך, ישקיע בעסקיו רק במידה שיהיו יציבים (ולא במידה מעבר לכך) וכן הלאה.

אך בזה אין די. על האדם לדעת שמטרת כל עיסוקי החול גבוהה ונעלה יותר מהשתלמות גשמית ובשעת העיסוק אכן להתכוון לכך. המטרה היא: "לידע את ה'". ידיעת ה', הווי אומר - העיסוק בחוכמות האלוהיות, ובירור הפער בין הבורא לעומתנו, אינם יכולים להיעשות תוך עייפות, חולי, או רעב מחוסר כול.

למעשה יש כאן שני שלבים: א. יש לבחור את המעשים הנצרכים בלבד. ב. גם באותם מעשים נצרכים יש לכוון את הלב, שהמעשה יהיה לשם ה', לשם ידיעת ה', ולשם הדבקות בו. על ידי הכוונה בכל מעשינו להגיע למטרה הגדולה - ידיעת ה', אנו מצליחים ליטול את כל מעשינו כולם, אף אלו הנראים בעינינו הפחותים ביותר, ולהעלותם לכדי עבודת ה'.

הרחבות

• שיווייה ה' לנגדי תמיד

וכל מעשיו יהיו לשם שמים. הרמב"ם עוסק במדרגה גבוהה ביותר, שיעשה אדם את כל מעשיו לשם שמים ולא לשם פנייה אישית וגשמית כלל. בדרך למדרגה נישאה זו, יש מקום לנהוג בהדרגה שכתב רבנו בחיי בן אשר: "ועוד יש לפרש בכל דרכיך דעהו לא תשכח בטרתך במלאכתך זכרון מחשבת עול שמים ויראתו ורוממותו יתעלה" [כד הקמח, ביטחון]. הדרגה זו עומדת בבסיס דברי הרמב"ם: "שוית ה' לנגדי תמיד הוא כלל גדול בתורה ובמעלות הצדיקים אשר הולכים לפני האלוהים, כי אין ישיבת האדם ותנועותיו ועסקיו והוא לבדו בביתו, כישיבתו ותנועותיו ועסקיו והוא לפני מלך גדול, ולא דבורו והרחבת פיו כרצונו והוא עם אנשי ביתו וקרוביו, כדבורו במושב המלך. כל שכן כשישים האדם אל לבו שהמלך הגדול הקדוש ברוך הוא, אשר מלא כל הארץ כבודו, עומד עליו ורואה במעשיו, כמו שנאמר: 'אם יסתר איש במסתרים ואני לא אראנו נאם ה''" [אורח חיים, א, א]. על ידי שנזכור את השגחת ה' עלינו, נפנים יותר את משמעותם והשפעתם של מעשינו בעיני ה', ונוכל לעלות גם למדרגה עליה מדבר הרמב"ם שכל מעשינו יהיו לשם שמים.

ב, צריך אדם שיכוון כל מעשיו כלם כדי לידע את השם ברוך הוא בלבד. ויהיה שבתו וקומו ודבורו - הכל לעמדת זה הדבר. כיצד? פשישא ויתן או יעשה מלאכה לטל שחר, לא יהיה בלבד קבוץ ממון בלבד, אלא יעשה דברים הללו כדי שימצא דברים שהגוף צריך להן מלאכה ושתיה וישיבת בית ונשיאת אשה.

ב, וכן פשיאכל וישתה ויבעל, לא ישים על לבו לעשות דברים הללו כדי להנות בלבד, עד שנמצא שאינו אוכל ושותה אלא המתוק לחך ויבעל כדי להנות, אלא ישים על לבו פשיאכל וישתה כדי להברות גופו ואבריו בלבד.

ב, לפיכך לא יאכל כל שהחך מתאנה, כמו הקלב והחמור, אלא יאכל דברים המועילין לו, אם מרים אם מתוקים. ולא יאכל דברים הרעים לגוף, אף על פי שהן מתוקין לחך.

ב, כיצד? מי שהיה בשור חם - לא יאכל בשר ולא דבש, ולא ישתה יין, כענין שאמר שלמה דרך משל: "אכל דבש הרבות לא טוב" (משלי כה, ז). ושותה מי העלשין, אף על פי שהוא מר, שנמצא שהוא אוכל ושותה דרך רפואה בלבד, כדי שיבריא ויעמד שלם, הואיל ואי אפשר לאדם לחיות אלא באכילה ושתיה.

ב, וכן פשיבעל - לא יבעל אלא כדי להברות גופו וכדי לקים את הזרע. לפיכך אינו בועל כל זמן שיתאנה אלא בכל עת שידע שהוא צריך להוציא שכבת זרע, כמו דרך הרפאות או לקים את הזרע.

ג, המנהיג עצמו על פי הרפואה - אם שם על לבו שיהיה כל גופו ואבריו שלמים חזקים בלבד, ושיהיו לו בנים עושין מלאכתו ועמלין לצרכו, אין זו דרך טובה. אלא ישים על לבו שיהא גופו שלם וחזק, כדי שתהיה נפשו ישרה לדעת את יי, שאי אפשר שיבין ויסתכל בחכמות והוא חולה או אהד מאבריו פואב. וישים על לבו שיהיה לו בן, אולי יהיה חכם וגדול בישראל.

ג, נמצא המהלך בדרך זו כל ימיו כלן - עובד את יי תמיד, אפלו בשעה שנושא ונותן, ואפלו בשעה שבוועל, מפני שמחשבתו בכל כדי שימצא צרכו עד שיהיה גופו שלם לעבד את יי. ג, ואפלו בשעה שהוא ישן - אם ישן לדעת כדי שתנוח דעתו עליו וינוח גופו, כדי שלא יחלה, ולא יוכל לעבד את יי והוא חולה, נמצאת שנה שלו עבודה למקום ברוך הוא. ועל ענין זה צו חכמים ואמרו: וכל מעשיו יהיו לשם שמים. והוא שאמר שלמה בחכמתו: "בכל דרכיך דעהו" (שם ג, 1).

לידע את השם ברוך הוא בלבד - לחיות חיים המלווים בתודעה של הכרת ה' וממוקדים במטרה זו בלבד. כדי שימצא דברים שהגוף צריך להן - שיהיה לו ממון לקניית צרכי גופו המעטים, ויתמקד בהם, ולא יכלה את כוחותיו ברכישת דברים שהלב רוצה אותם והגוף אינו צריך להם (מו"נ ג, יב). להברות - להבריא. ולא יאכל דברים הרעים לגוף - דברים שאינם בריאים או בכמות גדולה (לפירוט בעניין זה ראה להלן ד, טו). בשורו חם - מויע הרבה (ואפשר שהכוונה כלהלן ביאור ד, טו). לא יאכל בשר ולא דבש ולא ישתה יין - מפני שהם ממריצים את הדם וגורמים להזעה. עלשין - עולש תרבותי (Cichorium intybus). משקה רותח עשוי מן העולש משמש כשיקוי רפואי (העולש הוא ממני המרור בפסח ראה חמץ ומצה ז, יג). פשיבעל וכו' - והדברים אמורים באשתו, המותרת לו, שלא יהיה שטוף בתאוה, אלא יבעל לבריאות גופו, כגון כשהוא חש גודש של זרע או כדי להביא ילדים לעולם ולקיים מצות "פרו ורבו" ("לקיים את הזרע"), או מצות "עונה" האמורה בתורה (להלן ד, טו; ה, ד; אישות ט, א; איסורי ביאה כא, ט-יא). אין זו דרך טובה - מפני שעדיין נשארה מטרתו סיפוק הנאת הגוף, שהחליף את הנאת המאכל בהנאה אחרת של הגוף, ואין זו דרך אמיתית אלא של סיפוק הנאות. יסתכל - ישכיל (לראייה שכלית ראה מו"נ א, ד). וכל מעשיו יהיו לשם שמים - זו דרגה גבוהה ביותר, שלמיצויה מגיע אדם בדרגת נביא. בשאיפה למעשים לשם שמים מתפנה לאדם זמן רב. ובמצב זה, מותר לאדם באופן זמני להרגיע את חושיו מעומס ולשמור על בריאות נפשו גם בראיית דברים יפים ובהתעסקות ביופי ובאומנות (פה"מ אבות, הקדמה ה).

ביאורים

האדם, על חלקיו, הוא מערכת אחת, וכמו בכל מערכת החלקים תלויים אלו באלו ומשלימים אלו את אלו. מכאן החשיבות הגדולה של ההתאמה בין כולם. עיקרון זה חשוב במיוחד ביחס לשני ה'מלכים' שבאדם: הלב, הנמצא בתוך גופו ו'מושל' על החלקים הדומיננטיים של החיים, הרגשות והחוויות, הרצונות והשאיפות. והמוח, הנמצא מעל גוף האדם, בראשו, ומתבטא בחלקים הנשגבים של האדם: בידיעותיו, בדעותיו ובמחשבותיו. ללא תיאום בין השניים, גם אם האדם יעמול בחכמה ויהיה מלא בידיעות רבות, חכמתו תהיה מנותקת ממנו, מחייו, ממי שהוא בפועל. לכן כפי שישנה חכמה, כך ישנה התנהגות התואמת את החכם. התנהגות זו באה לידי ביטוי בכל החיים המעשיים, מהדברים הבסיסיים ביותר כאכילתו וכבגדיו, דרך יחסיו עם בני האדם האחרים, ועד לצדדים האינטימיים ביותר כגון עשיית צרכיו ויחסי האישות.

אכילת החכם ניכרת הן בבחירת המאכלים והן באופן אכילתם. ראוי לחכם לבחור את המאכלים ואת כמותם בהתאם לצרכיו, כשהוא רואה בהם אמצעי בלבד וחלק שולי בחייו, ולא להיות כאותם הרואים בהנאת המאכלים מטרת חיים החשובה לעצמה, ואפילו יוצרים תרבות שלמה סביב הנאת האכילה, הערצת הטעמים וריבוי המגוון.

כמו כן, החכם רגיש לכל ענייני הנימוס הנוגעים לאכילה ולכל ההשלכות שיוצאות מאכילתו. הוא אינו אוכל במקום שאינו מכבד את חכמתו. והוא גם שם את לבו לכך שבמקרים רבים האוכל משמש כמצע למפגש בין אנשים, וכאשר מטרת המפגש אינה חיובית הוא גם נמנע מנטילת חלק בסעודה.

גם השתייה של החכם נעשית בשכל ובטעם. על כן הוא אינו שותה יין אלא כאשר היין מביא לו טובה ואינו משכור.

הרחבות

• שימור המוסר הטבעי

צריך שיהיה נכר במעשיו. הרמב"ם דורש מתלמידי חכמים לנהוג בהנהגות מעולות יותר משאר העם. בגמרא נאמר: "מרגלא בפומיה דרבא (רבא רגיל היה לומר): תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים; שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטט באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין" [ברכות יז.], הרב קוק מסביר שהתנהגות מוסרית טבעית ופשוטה יכולה להוות אתגר עבור תלמידי חכמים. כיוון שהרגלם של תלמידי חכמים לבחון בשכלם את דרך ההתנהלות הראויה על פי האמת ולא על פי אמת מידה טבעית, החוש הטבעי קצת מאבד את כוחו והשפעתו על מעשיהם, ומתוך כך: "אם לא יבין לערוך מערכות שכלו שכל הדברים הטובים שהאמונה הטבעית היתה מדריכתו בטבע ידריך עצמו בדרך האמונה השכלית (אם לא יגיע להשגה שכלית שלימה שתכלול את מה שכלול בהדרכה הטבעית, הוא עלול להשאר בלא המידות הטבעיות הפשוטות)... אם-כן החובה העקרית היא לשמור את כל הדברים הטובים שהאמונה משמרתם בטבע גם בלא חכמה, לשמורם עתה עם כח החכמה המצורף לאמונה". הרב קוק מסביר שצריך לשמור על כל ההנהגות הטובות הקיימות בטבע, באופן שהחכמה תהווה רק מעלה ותוספת על גביהן [עין איה, ברכות ב, טג].

• שלבי הנישואין

ארוסין ונשואין. ההתקשרות בין איש לאשה נעשית בשני שלבים. השלב הראשון הוא הקידושין, הנקראים גם אירוסין, ובו האשה נחשבת אשת איש, אף על פי שעדיין היא גרה בבית אביה ואסורה לבעלה. השלב השני הוא הנישואין, ובו האשה עוברת לגור בבית בעלה (ענין הלכות אישות א, א-ג; י, א). בימינו הקידושין נעשים צמוד לנישואין, בזמן החתונה.

פרק חמישי

הנהגת תלמיד חכמים

א, כשם שהחכם נכר בחכמתו ובדעותיו, והוא מבדל בהן משאר העם, כך צריך שיהיה פתיחה נכר במעשיו: במאכלו ובמשקהו, ובבעייתו ובעשית צרכיו, ובדבורו ובהלכותו, ובמלבושו ובכלכלו דבריו, ובמשאו ובמתנו, ויהיו כל המעשים האלו נאים ומתקנים ביותר.

א, כיצד? תלמיד חכמים לא יהיה גרגרן, אלא אוכל מאכל הראוי להברות גופו, ולא יאכל מאכלו מן האכילה גסה, ולא יהא רודף למלאות בטנו, כאלו שמתמלאין ממאכל ומשקה עד שתפוח כרסו, ועליהם מפרש בקבלה: "וזריתי פרש על פניכם, פרש חגיכם" (מלאכי ב, ג); אכרו חכמים: אלו בני אדם שאוכלין ושותין ועושין כל ימיהם כחגים.

א, והן האומרים: "אכול ושתו כי מחר נמות" (ישעיה כב, ג), וזה הוא מאכל הרשעים. ושלחנות אלו הם שגנה הכתוב ואמר: "כי כל שלחנות מלאו קיאה צאה בלי מקום" (שם כח, ח). אבל החכם - אינו אוכל אלא תבשיל אחד או שניים, ואוכל ממנו כדי חייו ודיו; הוא שאמר שלמה: "צדיק אכל לשבע נפשו" (משלי יג, כה).

ב כשהחכם אוכל מעט זה הראוי לו - לא יאכלנו אלא בביתו על שלחנו, ולא יאכל בחנות, ולא בשוק, אלא לפי צרך גדול, כדי שלא יתגנה בפני הבריות. ולא יאכל אצל עמי הארץ, ולא על אותן השלחנות המלאים "קיא צואה". ולא ירבה סעודותיו בכל מקום, ואפלו עם החכמים. ולא יאכל בסעודות שיש בהן קבוץ הרבה. ואין ראוי לו לאכל אלא בסעודה שלמצה בלבד, כגון סעודת ארוסין ונשואין, והוא שיהיה תלמיד חכמים שנסא בתלמיד חכמים. והצדיקים החסידים הראשונים לא אכלו מעולם מסעודה שאינה שלהם.

ג כשהחכם שותה יין - אינו שותה אלא כדי לשרות אכילה שבמעיו. וכל המשתכר - הרי זה חוטא ומגנה, ומפסיד חכמתו. ואם השתכר בפני עמי הארץ - הרי זה חלל את השם. ואסור לשתות בצהרים, ואפלו מעט, אלא אם היה בכלל האכילה; שהשתיה שבכלל האכילה אינה משפחה, ואין נזהרין אלא מיין שלאחר המזון.

עשית צרכיו - הפרשותיו. כלכל דבריו - ניהול ענייניו. גרגרן - זללן. אכילה גסה - ראה לעיל ביאור ד, טו. תפוח כרסן - תפתח בטנו. מפרש בקבלה - בדברי הנביאים והכתובים. ופירוש הפסוק: "וזריתי אפוז" [פרש [צואה] על פניכם [לפניכם], פרש חגיכם [קרבתו חג שלכם]]. ועושוין כל ימיהם כחגים - וטועים לחשוב שהאדם נברא רק כדי למלא את תאוותיו. שגנה הכתוב ואמר - לאחר שתיאר את העיסוק המורבה במאכל ובמשתה ומיעוט לימוד התורה: "כי כל שלחנות מלאו קיאה צאה בלי מקום" [כאילו לא היה מקום שלא היו בו מאכלי עבודה זרה, שהם כקיא וצואה] (פח"מ אבות יג, ד). כדי חייו - לצורך מחייתו. ולא בשוק - שהיא כאכילת הכלב בלא בושא (עדות ג, ה). ואסור לאכול אפילו בפניה צנועה ברחוב (י). צרך גדול - כגון רעב עז. עמי הארץ - שאין בהם תורה (הקדמה לפח"מ אבות ה, ו). ואפלו עם החכמים - כדי שלא יחשבו שהוא בא רק לאכול. שיש בהן קבוץ הרבה - בהתנסות של אנשים רבים, ובפרט שאינו יודע עם מי הוא יושב לאכול (ראה סנהדרין כב, ב). הצדיקים החסידים - צדיקים שהם חסידים (הגדרת חסיד ראה לעיל א, זג). לא אכלו מעולם מסעודה שאינה שלהם - ולא קיבלו מתנה משום אדם, מפני שתלו את ביטחונם בה' (זכיה ומתנה יב, ז). לשרות אכילה - להרטיב את האוכל בין ולהקל את עיכול המזון. הרי זה חלל את השם - חילול השם הוא עוון חמור ביותר, מפני שהוא מביא לביזוי כבוד התורה ולומדיה, שהרי החוטא נראה בעל יראת שמים, ומעשיו מבזים את התורה, כשנראה שלא סייעה לו לתקן את מעשיו (יסודי התורה ה, יא). ואפלו מעט - מפני שהיין גורם לביטול העבודה ולימוד התורה (על ההתרחקות מן השכרות ראה סנהדרין כד, ד; יום טוב ו, כ; מו"נ ג, ח).

ביאורים

לא כל דבר מותר הוא טוב. אשת יפת תואר - למרות שהיא מותרת, הציפיה מהאדם היא שלא יקחנה, ומי שלוקח אותה אפילו נענש [סנהדרין קז]. הרמב"ן עמד על העיקרון בכללותו: "והתירה (התורה) הַבְּיָאָה אִישׁ בְּאִשְׁתּוֹ וְאִכְלִית הַבָּשָׂר וְהִיין, אִם-כֵּן יִמְצָא בְּעַל הַתְּאוּבָה מְקוֹם לְהִיּוֹת שְׂטוֹף בְּזִמְתָּ אִשְׁתּוֹ או נשוי הרבות, ולהיות בסובאי יין בזוללי בשר... והנה יהיה נבל ברשות התורה" [ויקרא יט ב]. אף על פי שהתנהגויות אלו מותרות, ברור לכול שאינן לגיטימיות. נמצאנו למדים כי גם כאשר התורה התירה דברים, היא דורשת מהאדם להשתמש בהם לטובה בלבד.

המקום הראשון בו דברים אלו באים לידי ביטוי הוא ביחסי האישות. ההנאה הטבעית מיחסי האישות נבראה על ידי הקב"ה והיא נועדה לטובה, לחזק את הקשר הנפשי ואת האהבה הטהורה בין איש לאשתו. אולם, במצבים מקולקלים הנאה זו מחליפה את האהבה, ובמקום לשרת את מטרתה היא משתלטת עליה. כך אשתו של האדם הופכת להיות לו אמצעי להנאותו האגואיסטיות, או שהנאת האישות יוצאת משליטתו עד למצב של בגידה, ובשביל הנאה רגעית הוא הורס אהבה יקרה ועמוקה, עליה עמל רבות, ומאבד את כל משפחתו.

לכן החכם נוהג בזהירות אדירה עם יחסי האישות. הוא מגביל אותם, וגם כאשר הוא מגיע אליהם הוא מקדיש מאמץ וריכוז כדי שלעולם מרכז הכובד יישאר באהבה הנפשית ובקשר המשותף, והנאתו האישית תהיה רק אמצעי שולי לאחת מפסגות האהבה. לכן הרקע ליחסי האישות יהיה מצב נפשי התואם לאהבה הדדית, ולא אווירה של כעס, עייפות וכד', בה אדם יכול לחשוב רק על הנאתו. כבודה של אשתו והערכתו הגדולה כלפיה יתפסו מקום מרכזי. וכמו כן לא ינבל פיו בענייני אישות, אלא "יספר מעט עמה" מענייני אהבתו אותה וכד'. התנהגויות אלו משפיעות במידה עצומה על כל קדושת האדם, וכן על מעלות הילדים שיזכה להוליד.

התנהגות החכם מתאפיינת גם בצניעותו האישית. יתלבש בצורה מכובדת, ולא בבגדים קצרים שאינם מתאימים להופעה של בעל חכמה. וכן ינהג בנימוס בעת עשיית צרכיו, ויגלה רגישות אפילו כלפי קולות שהרגש הטבעי חש כלפיהם מבוכה. כמו כן, כיוון שצניעותו היא מידה פנימית ולא רק התנהגות חיצונית המיועדת לאחרים, הוא יתנהג בצניעות גם בחשכה ושלא בקרבת אנשים אחרים.

הרחבות

• לימוד הנהגות פשוטות מתלמידי חכמים

צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמם. ישנה נטייה לפגוש תלמידי חכמים דווקא בזמנים מיוחדים, כמו בשעת תפילה או לימוד, או בזמנים מיוחדים של התעלות. הרב קוק מלמד שישנה חשיבות מיוחדת, ובמיוחד אצל ילדים קטנים, לפגוש באופן ההתנהלות של תלמידי חכמים במעשים פשוטים של יום יום, שנעשים כפי מעלתם ביושר, בעדינות ובשיקול דעת. ההנהגות היומיומיות של תלמידי חכמים קשורות למהלכי החיים שלנו יותר מזמני התעלות החריגים, ומתוך כך השפעתן עלינו רבה, והן מהוות את המצע הנכון לגדילה והתעלות למדרגות עליונות: "להורותם (את הילדים) הליכות תלמידי חכמים בפועל בענייניהם השפלים, בדרכי החיים וצרכיהם הגשמיים איך הם מתוארים (שקולים ומדודים) במדה ובמשקל, ועת זומן לכל חפץ. ולא תדחקום להיות אצל תלמידי חכמים בעת התעלותם בעסקיהם הנעלים לפי ערכם במושכלות הגבוהות, ולפעמים גם כן בהתעלות גדולה אל הטוב ואור ה' יתעלה, כי מזה לא יוכלו עדנה לקנות דרך טובה הראויה להם במדה ממוצעת שלא יכחישום דרכי החיים. על כן הושיבו אותם בנערותם ללמד עניינים הטפלים שעומדים בתחתית המדרגה אצל תלמידי חכמים, אבל המה נותנים אומץ לדרכי הטוב והתושיה הגבוהים" [עין איה, ברכות ד, לב].

ד, אף על פי שאשתו שלאדם מתרת לו תמיד, ראוי לו לתלמיד חכמים שינהיג עצמו בעילתו בקדושה, ולא יהא מצוי אצל אשתו פתנגול^ו, אלא מלילי שבת ללילי שבת^ז, אם יש בו כח. וכשהוא מספר^ח עמה - לא יספר לא בתחלת הלילה, כשהוא שבע ובטנו מלאה, ולא בסוף הלילה, כשהוא רעב, אלא באמצע הלילה, כשיתאכל המזון שבמעיו^ט.

ד^י ולא יקל ראשו ביותר^י, ולא ינבל פיו בדברי הבאי^{יא}, ונאפלו בינו לבניה; הרי הוא אומר בקבלה: "ומגיד לאדם מה שחוו" (עמוס ד, ג) - אָמְרו חַכְמִים: אֶפְלוּ שִׁיחָה קִלָּה שֶׁבִין אִישׁ לְאִשְׁתּוֹ, עֲתִיד לַתֵּן עֲלֶיהָ אֶת הַדִּין.

ד^{יא} ולא יהיו שניהם לא שכורים ולא עצלנים ולא עצבנים, ולא אחד מהן. ולא תהיה ישנה, ולא יאנס אותה והיא אינה רוצה, אלא ברצון שניהם ובשמחתם, יספר מעט וישחק עמה מעט, כדי שתתישב נפשו^{יב}, ויבעל בבושה ולא בעזות, ויפרש מיד.

ה כל הנוהג מנהג זה - לא די שקדש נפשו, וטהר עצמו, ותקן דעותיו, אלא שאם היו לו בנים, הוויין^{יג} בנים נאים ובישנים, ראויין לחכמה ולחסידות. וכל הנוהג במנהגות שאר העם ההולכים בחשך - הוויין לו בנים כמו אותם העם^{יד}.

ו צניעות גדולה נוהגים תלמידי חכמים בעצמם: לא יתבזו, ולא יגלו ראשן^{טו} ולא גופן. עשיית צרכיו ונאפלו בשעה שיפנס לבית הפסא, יהא צנוע, ולא יגלה בגדיו עד שישב, ולא יקנח במיין^{טז}, ויתרחק מקל אדם, ויפנס חדר בחדר^{טז} לפנים מן הפערה, ונפנה שם. ואם נפנה אחורי גדר - יתרחק כדי שלא ישמע חברו קולו אם נתעטש^{טז}. ואם נפנה בבקעה^{טז} - ירחיק כדי שלא יראה חברו פרועו^{טז}. ולא ידבר כשהוא נפנה, אפלו לצרף גדול. וכדרך שנוהג צניעות בבית הפסא ביום, כך נוהג בלילה. ולעולם ילמד אדם עצמו להפנות שחרית וערבית בלבד, כדי שלא יתרחק^{טז}.

פתנגול - הבועל כמה פעמים בכל יום. **מלילי שבת ללילי שבת** - ויש בזה משום קיום מצנת עונה (חובת הבעל לשמש עם אשתו) ומשום מצנת עונג שבת, ש"נוסף לכך שהשבת עצמו חובה להתענג בו בכל אופן מאופני העונג לכל אדם" (פה"מ נדרים ח, ד; אישות יד, א; שבת ליד). **מספר** - בועל. ונקרא "מספר" על שם שהוא משוחח עם אשתו מעט לפני התשמיש. **אלא באמצע הלילה כשיתאכל המזון שבמעיו** - ובזמן זה יש גם משום קדושה, מפני שבזמן זה הכל ישנים, ואינם שומעים אחרים, ואחרים אינם שומעים אותם (איסורי ביאה כא, י). **ולא יקל ראשו ביותר** - אבל מעט שחוק מותר ורצוי לפי הצורך (י, כההלכה הבאה). **דברי הבאי** - דברי הבל ושטות, גוזמה (פה"מ נדרים ג, א), ניבול פה הבא משלהוב יצרים מופרז ומכוער. **שתתישב נפשו*** - יירגע מן הלהט ויעשה את מעשיו לשם פרייה ורבייה או קיום מצנת עונה או לשם רפואה (ק). **ככ"א: שתתישב נפשו. הוויין** - יהיו. **בנים כמו אותם העם** - "מהן עזי פנים [חצופים] ומהן מורדין ופושעים" (איסורי ביאה כא, יב). **בעצמן** - לא רק בפני אנשים אלא גם בינם לבין עצמם, מפני שהם מודעים תמיד לקשר עם הקב"ה (מור"ג נב, ע"ש). **ולא יגלו ראשן** - אלא ילכו בכיסוי ראש (כיפה גדולה או כובע), כמו שנוהגים כיום יראי ה'. **ולא יקנח במיין** - מפני הניקיון, שהרי האדם אוכל בה (בלילי ברכות סב, א, ושם עוד טעמים). **חדר בחדר** - לחדר הפנימי. **נתעטש** - הפיח רוח מלמטה. **בקעה** - שדה במישור פתוח. **פרועו** - גילוי גופו לעשיית צרכיו. **כדי שלא יתרחק** - כדי שלא יצטרך להתרחק מבני אדם בגלל ריחות לא נעימים (ק' ע"פ מאכלות אסורות יז, לא), ולא ישקץ את נפשו אם יתאפק (רבנו שם).

ביאורים

הדיבור מגלה לנו באופן מיוחד את אישיותו הכללית של האדם. מניחות מכלול הדיבורים של אדם אנו יכולים לדעת את מצבו הנפשי, את הילך מחשבותיו, את שאיפותיו, את מדרגתו המוסרית ואת כל הקרוב ללבו. הדיבור הוא היציאה הראשונה של כל העולם המחשבתי שלנו והירידה שלו אל חיי המעשה. לכן הוא הכי קרוב לעולם המחשבה, הכי מושפע ממנו והכי משפיע עליו. ולכן האדם נקרא 'מדבר' ולא 'חושב', כי הדיבור הוא המבטא בצורה החזקה ביותר את ההופעה המשולבת של הרוח והחומר.

דיבורי האדם, והאופן שבו הם נאמרים, מלמדים אותנו על כלל השפעת החכמה על חיי האדם. דיבור החכם נעשה בנחת ובשלווה, והם מלמדים על הסדר שבראשו ועל יכלתו להביט אל הנולד. כך הוא לעולם אינו מגיע למצב של סערה או לחץ. תגובותיו מחושבות, והוא אינו נותן ביטוי להתפרצויות רגשיות שיזיקו לו לבסוף. הוא נותן מקום לתגובות רגשיות רק על פי קו החכמה, כאשר הוא יודע שרגש זה יביא ברכה וטובה. לכן, למשל, הוא לא מנסה להשקיע כעסו של חברו או להפיג את צערו בזמן שחברו אינו בשליטה מלאה ואינו פתוח להקשבה.

רגשות הניכור והתחרות של 'הרחוב' מביאות אותנו לראות בזולת מתחרה העומד נגדנו. הם הגורמים לנו לשפוט את הזולת לרעה ואת עצמנו לטובה. רגשות תחרות אלו אינם משתלטים על החכם, ולכן הוא תמיד יהיה קשוב לנקודת המבט של הזולת. התבוננותו זו תביא אותו לשפוט את כולם לטובה, כי כשמבינים את נקודת המבט של הזולת מבינים גם את התנהגותו.

דיבור החכם מתאפיין גם ברגישות מוסרית גבוהה. הוא נזהר אפילו מהערה או מביטוי שאינם מדויקים, ועם זאת הוא אינו קנאי לאמת ללא מחשבה, ובמקום שראוי ונכון הוא משנה מן האמת, כגון לצורך הבאת שלום. כמו כן מאחר שדבריו מבטאים את תודעתו ואת עולמו הפנימי, וכן משפיעים על תודעת הסובב אותו - דבריו לעולם יהיו חיוביים ומועילים, כדברי חכמה, עזרה, אהבה או אופטימיות. החכם גם מגלה רמה גבוהה של תחושת אחריות, ולכן הוא ערני לכך שלא הכל מכירים את קרובות משפחתו. לכן הוא ייזהר לא לדבר איתן בפומבי מעבר לאופן שבו הוא נוהג לדבר עם אשה זרה.

הרחבות

• דרך ארץ קדמה לתורה

תְּלַמֵּיד חֲכָמִים - לֹא יֵהָא צוֹעֵק וְצוּחַ בְּשַׁעַת דְּבוּרוֹ כְּבִהְמוֹת וְכַחֲיוֹת. במשנה נאמר: "אם אין תורה אין דרך ארץ, אם אין דרך ארץ אין תורה" [אבות ג, יז]. פירש רבנו יונה: "רוצה לומר שצריך תחלה לתקן את עצמו במדות. ובזה תשכון התורה עליו שאיננה שוכנת לעולם בגוף שאינו בעל מדות טובות לא שילמוד התורה ואחר כך יקח לו המצות כי אי אפשר" [פירוש לאבות, שם]. התורה הקדושה אינה נקלטת בנפשו של מי שמידותיו מושחתות, וכדברי המדרש "דרך ארץ קדמה לתורה" [תנא דבי אליהו, א]. על חשיבות נוספת להקדמת עבודת המידות ללימוד התורה כותב הגר"א: "עניין התורה לנפש דוגמת המטר לארץ שמצמיח מה שנורע בה סם חיים או סם מוות. כן בתורה מצמיח מה שבלבו, אם לבו טוב תגדיל יראתו, ואם בלבו שורש פורה ראש ולענה יגדל הטינא (רשעות) בלבו, כמו שכתוב צדיקים ילכו במ ופושעים יכשלו במ". לשם כך מדרוך הגר"א לעשות חשבון נפש: "על כן צריך לפנות לבו בכל יום קודם הלמוד ואחריו מעיפוש הדעות והמידות, ביראת חטא ומעשים טובים" [אבן שלמה א, יא]. הרב קוק מסביר שכאשר ניגשים ללמוד תורה מתוך מודעות למידות הצריכות תיקון, גם הלימוד עצמו יעלה את המידות והאדם ילך ויתוקן ואף יתעלה מעלה אחר מעלה [אורות התורה יא, 1].

לעילוי נשמת אסתר בת יפה ז"ל

ז, תְּלַמֵּיד חֲכָמִים - לֹא יֵהָא צוֹעֵק וְצוּחַ בְּשַׁעַת דְּבוּרוֹ כְּבִהְמוֹת וְכַחֲיוֹת, ולא יגביה קולו דיבורו ביותר, אלא דבורו בנחת עם כל הבריות. וכש'דבר בנחת, יזהר שלא יתרחק עד שיראה כדברי גסי הרוח°. ומקדים לשלום כל אדם°, כְּדִי שְׂתֵהָא רוּחָן נוֹחָה הִימְנוֹ°. וְדָן אֶת כָּל הָאָדָם לִכְף זְכוּתוֹ°. מספר בשבח חברו, ואינו מספר בגנותו כלל°. אוהב שלום ורוֹדֵף שְׁלוֹם.

ז, אִם רוּחָהּ מְקוּם שְׂדִבְרֵי מוֹעִילִים וְנִשְׁמָעִים - אוֹמֵר; וְאִם לֹא - שוֹתֵק. כִּיצַד? לֹא יִרְצֶה° אֶת חֲבֵרוֹ בְּשַׁעַת כְּעִסוֹ°; וְלֹא יִשְׁאַל לוֹ עַל נְדָרוֹ° בְּשַׁעַת שְׂנֵדָה, עַד שְׂתֵתְקַרֵּר דַּעְתּוֹ וַיְנוּחַ; וְלֹא יִנְחַמְנוּ בְּשַׁעַת שְׂמִתּוֹ מִטָּל לְפָנָיו°, מִפְּנֵי שֶׁהוּא בְּהוּל עַד שְׂיִקְבֵר, וְכֵן כָּל כִּיּוֹצֵא בְּאֵלוֹ. וְלֹא יִרְאֶה לְחֲבֵרוֹ בְּשַׁעַת קְלַקְלָתוֹ°, אֲלֵא יַעֲלִים עֵינָיו מִמֶּנּוּ.

ז, וְלֹא יִשְׁנֶה בְּדִבּוּרוֹ°, וְלֹא יוֹסִיף וְלֹא יִגְרַע, אֲלֵא בְּדִבְרֵי שְׁלוֹם וְכִיּוֹצֵא בְּהוּן. כִּלְלוּ שְׂלִדְבָר: אֵינוֹ מְדַבֵּר אֲלֵא אִם בְּגִמְלוֹת חֲסָדִים אוֹ בְּדִבְרֵי חֲכָמָה וְכִיּוֹצֵא בְּהוּן. וְלֹא יִסְפֵּר עִם אִשָּׁה בְּשׂוּק, וְאִפְלוּ הִיא אֲשֶׁתוֹ° אוֹ אַחֲתוֹ אוֹ בְּתוֹ.

שְׁלֵא יִתְרַחֵק עַד שְׂיִרְאֶה כְּדִבְרֵי גְסֵי הָרוּחַ - שלא יגיע לקיצוניות של דיבור אטי ולחש כגאוותנים. **וּמְקַדֵּים לְשִׁלּוּם כָּל אָדָם -** אפילו לגוי, מפני דרכי שלום (עבודה זרה יג). **נוֹחָה הִימְנוֹ -** מרוצים ממנו. **וְדָן אֶת כָּל הָאָדָם לִכְף זְכוּתוֹ -** הדברים אמורים במי שאינו מוכר כצדיק או רשע, שאפשר לפרש את מעשיו הן לטובה הן לרעה, שעל החכם לפרש את מעשהו כמעשה טוב ולא לחשוד בו. אבל אם האדם ידוע כצדיק ומפורסם במעשיו הטובים, ומעשה מסוים שלו נראה כרע, ובאופן דחוק ולא סביר אפשר לפרש אותו לטובה, יש לפרש את מעשיו לטובה. ואם האדם ידוע כרשע, יש לפרש את מעשיו לרעה, להיזהר ממנו ולא להאמין לו, אף על פי שכמעט כל צדדי המקרה מורים שהדבר לטובה (פה"מ אבות א,ו). **וְאֵינוֹ מְסַפֵּר בְּגִנּוּתוֹ כָּל -** כדי שלא ייכשל בעוון לשון הרע (להלן ז,ב). **יִרְצֶה -** יפייס. **בְּשַׁעַת כְּעִסוֹ -** שבשעת כעס, חברו עלול שלא לקבל את דבריו, ואף עלול לכעוס יותר. **וְלֹא יִשְׁאַל לוֹ עַל נְדָרוֹ -** החכם יכול להתיר נדר רק אחר שעמד על כוונתו של הנודר על מה נדר (ראה נדרים ד,ה; שבועות פרק ו), ואם הנודר כועס, והחכם מבקש לברר עמו על מה נדר, הוא עלול לומר שנדר על הכל, וכשיתחרט על נדרו, כבר לא יוכל החכם להתיר אותו. **שְׂמִתּוֹ מִטָּל לְפָנָיו -** לפני הקבורה. **בְּשַׁעַת קְלַקְלָתוֹ וְכוּ' -** בשעה שהוא נכשל בחטא, כדי לאפשר לו לחזור בתשובה מבלי שיתבייש או ייפגע כבודו. **וְלֹא יִשְׁנֶה בְּדִבּוּרוֹ וְכוּ' -** לא יסטה מן האמת הצרופה אלא בארבעה מקרים: "בדברי שלום או במסכתא או במיטה או בבית שהוא מתארח בו. כיצד? היה עוסק במסכת נידה, ואמר 'במקוות אני שונה' [המסכת שלפני מסכת נידה, שכבר למד אותה] כדי שלא ישאלו אותו שאלות בענין נידה [ולא ידע להשיב, ונמצא מתבייש], או שישן במיטה זו ואמר 'בזו אני ישן', שמא יימצא שם קרי [שכתב זרע ויתבייש. ושמא היה עם אשתו, ואין דרך בני אדם לספר לאחרים על מעשיהם עם נשותיהם (ר"ח ב"מ כג,א)] או שנתארח אצל שמעון ואמר 'אצל ראובן אני מתארח' [והפנה אותם למקום או לאדם שאינם עשויים להטרידו], כדי שלא יטריחו על זה שנתארח אצלו או שהביא שלום בין אדם לחברו והוסיף וגרע כדי לחבבן זה לזה - הרי זה מותר" (גולה ואבדה יד,ג). **וְאִפְלוּ הִיא אֲשֶׁתוֹ וְכוּ' -** מפני שאין הכל מכירין את בני משפחתו, ויחשדו בו שהוא מתחבר עם אשה אחרת.

ביאורים

לשפת הגוף של האדם תפקיד מרכזי בביטוי האישיות שלו. בה אנו פוגשים את התת-מודע ואת הטבעיות האוטומטית שיוצאת ממנו בלא שימת לב מיוחדת. אם חכמת החכם חדרה לעומק אישיותו - נוכל לראות זאת בהתנהגותו הכללית, בתנועותיו העדינות ובאופן הליכתו. מבט קל בו יספיק כדי להתרשם ממנו ולראות את השלווה והמרגוע של לבו, לב הפונה כולו לחכמה, לחכמתו שבתוכו, ואינו לב ריק הצמא תמיד לעניינים שמחוצה לו ומושפע מסערות הסביבה. לבו שלם עם עצמו, ולכן הוא תמיד רגוע וטוב לב, בינו לבין עצמו, ואפילו כשבסביבתו יש כעס או מתח - מהמרגוע שבתוכו הוא עוזר ומוסיף מרגוע ושמחה.

גם אדם שלא זכה למדרגה זו של הפנמת החכמה עד לעומק הלב, יוכל להתקדם לעברה על ידי ההתנהגויות השייכות למדרגה זו. הוא ילך ויפנים את החכמה על ידי שיכבה את משיכתו לגאוה ולא ילך בקומה זקופה ובפסיעות השייכות לבעלי גאוה. כמו כן אם ירגיש רוחות סערה בתוכו הוא ירגיען, ויכפה על עצמו הליכה מתונה ורגועה, וכך הוא באמת יביא את עצמו למרגוע. ובעצם היותו מתנהג כאנשי החכמה, גם שאין זו מדרגתו, הוא יבטא לכל הפחות את שאיפות לבו.

החכם גם מבין את תפקידו והשפעתו של הבגד. הבגד מייצג את האדם בהרבה עניינים, וביכולתו להבליע או להבליט אותו בין המון. אנשים שופטים ומנתחים אחרים על פי בגדיהם, ובגדים שונים אף משפיעים על נפש הלובשם לחיוב או לשלילה. החכם יקפיד שבגדיו יהיו נקיים, ואם יופיעם יגרום הנאה לנפשו וישפיע עליו לטובה - גם בזה יראה דבר טוב. אולם לא ילבש בגדים שאינם רגילים המביאים להבלטתו בעיני אחרים, אלא יישאר תמיד 'איש בין אנשים', וכן יקפיד שהם לא יגרמו לזלזול בחכמה אותה הוא מייצג.

הרחבות

• חובתו של תלמיד חכם להאהיב שם שמים במעשיו

כל אלו - מפני החשד. הרמב"ם מלמד על הזהירות הנדרשת מתלמיד חכם להתרחק מכך שיחשדו בו שהוא עושה מעשים שאינם הגונים. הגמרא מלמדת שמצוות אהבת ה' כוללת גם את החובה להאהיב את ה' על הבריות: "ואהבת את ה' אלוהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך", ומפרטת הגמרא: "שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר כך אתפאר" [יומא פו.]. מדוע המסקנה המתבקשת של הרואה אדם העושה מעשים טובים והולך בדרכים ישרות, היא שכדאי ללמוד תורה? הסביר הרב צבי ברידא שעל תלמיד חכם מוטל שיראו שמעשיו הטובים הם פועל יוצא של תורתו, שדווקא הדרכה רוחנית ממקורה של תורה היא שיכולה לעצב אישיות מעין זו (מובא בשמו בקובץ מוריה, אלול תש"ס, עמ' רכו).

ח, לא יהלך תלמיד חכמים בקומה זקופה וגרון נטוי, כענין שנאמר: "ותלכנה נטויות גרון הילוכו ומשקרות עינים" (ישעיה ג, ט). ולא יהלך עקב בצד גודל בנחת, כמו הנשים וגסי הרוח, כענין שנאמר: "הלוך וטפף תלכנה", וברגליהם תעכסנה" (שם).

ח, ולא ירוץ ברשות הרבים וינהג בשגעון, ולא יכפף קומתו כבעלי חטרת, אלא מסתכל למטה כמו שהוא עומד בתפלה, ומהלך בשוה כאדם שהוא טרוד בעסקיו.

ח, גם במהלכו שלא יאדם נפר אם חכם בעל דעה הוא או שוטה וסכל. וכן אמר שלמה בחכמתו: "וגם בדרך כשסכל הלך - לבו חסר, ואמר לכל: סכל הוא" (קהלת י, א) - מודיע לכל על עצמו שהוא סכל.

ט, מלבוש תלמיד חכמים - מלבוש נאה נקי, ואסור לו שימצא בבגדו פתם או מלבוש שמנונית וכיוצא בה. ולא ילבש מלבוש מלכים, כגון בגדי זהב וארגמן, שהכל מסתפלין בהן, ולא מלבוש עניים, שהוא מבה את לובשיו, אלא בגדים בינוניים נאים.

ט, ולא יאה בשרו נראה מתחת מדיו, כמו בגדי הפשתן הקלים ביותר שעושים במצרים; ולא יהיו בגדיו סחובין על הארץ כמו בגדי גסי הרוח, אלא עד עקבו, ובית יד שלו עד ראשי אצבעותיו. ולא ישלשל טליתו, מפני שנהגה נסות רוח, אלא בשבת בלבד, אם אין לו להחליף. ולא ילבש מנעלים מטלאים בבגד, טלאי על גבי טלאי, בימות החמה; אבל בימות הגשמים - מתר, אם היה עני.

ט, לא יצא תלמיד חכמים מבשם לשוק, ולא בבגדים מבשמים, ולא ישים בשם בשער; אבל אם משח בשרו בבשם כדי להעביר את הזמה - מתר. וכן לא יצא יחידי בלילה, אלא אם היה לו זמן קבוע לצאת בו לתלמודו. כל אלו - מפני החשד.

גרון נטוי - כלפי מעלה, כביטוי לגאוה. משקרות עינים - מביטות (סוקרות) בגסות. ואפשר שמשמעותו צובעות בסקרא (=צבע אדום) את עיניהן למשוך תשומת לב (רש"י). עקב בצד גודל - פסיעות קטנות, שהעקב של הרגל הקדמית סמוכה לאגודל של הרגל האחורית כדי למשוך תשומת לב. הלוך וטפף תלכנה - הולכות ומודדות בדיוק (=טופפות) את צעדיהן בגאוה. העכסנה - מצלצלות בפעמונים התלויים בעכסים [=השרשרות] שברגליהן. ולא יכפף קומתו - לא ילך כפוף כדי להראות שהוא עניו. חטרת - חטוטר, גיבנת. כמו שהוא עומד בתפלה - שבתפילה הלב והמחשבות פונים למעלה, והעיניים מושפלות כלפי מטה (תפילה ה, ד). מהלך בשוה - הולך בקצב ממוצע. במהלכו - בהליכתו. ואסור לו שימצא בבגדו פתם או שמנונית - מפני שיש בזה משום חילול השם (יסודי התורה ה, א). ארגמן - צבע אדום כהה (כלי המקדש ח, ג). מדיו - בגדיו. בגדי הפשתן הקלים - בגדים אווריריים. הפשתן הוא חומר הגלם העיקרי בתעשיית הטקסטיל הקדומה, בדומה לכותנה בימינו. עד עקבו - מעל לעקב. בית יד - שרוול. ולא ישלשל טליתו... אם אין לו להחליף - לא יפתח את טליתו המקופלת ויתעטף בה, שביניהם היו הולכים כשטליתם מקופלת ומונחת על הכתף. אבל בשבת, שמצוה להחליף את הבגדים, אם אין לאדם בגד אחר, ישלשל את טליתו למטה, אך לא יקפל אותה (שבת ל, ג וק' שם). מטלאים - בלויים ומתוקנים בחתיכות עור או בד. אבל בימות הגשמים מתר - כיוון שאז הטלאים הרבים מונעים מן המים לחדור לנעליים. נוסף על זה, הבוץ מכסה את הנעליים ואין מבחינים בטלאים שבהן. הזמה - ריח הזיעה. זמן קבוע לצאת בו לתלמודו - שאז ברור לכל אדם לשם מה הוא יוצא. מפני החשד - שיוצא לזנות.

ביאורים

אחת ההשלכות החשובות של חכמת האדם היא היכולת שלו להכין תכנון נכון וראוי לחייו בכלל ולביטוסו הכלכלי בפרט. בתכנון זה הוא ייגש אל משימות החיים בצורה מושכלת ומתוכננת, וישתדל לתכנן את יכולתו הכלכלית בהתאם לצרכיו העתידיים. הוא ישליט את השכל על רגשותיו, כך שכל החלטותיו תהיינה על פי חכמה ולא על פי רגשות מתחלפים ומשיכות מזדמנות. יזהר שלעולם לא ירד מנכסיו, ומתוך תחושת האחריות שלו הוא גם יעשה סייגים ויחמיר על עצמו מעט, מתוך תוספת אחריות. אמנם התנהגות זו תבטא בעיקר בדברים שבינו לבין עצמו, כגון בענייני אכילתו. אולם, גם בדברים שבינו לסביבה כגון בבגדיו המשפיעים על תדמיתו ועל יחסיו עם אחרים, בהם ישמור על רמה ממוצעת, כך שלא יבלוט לא לטובה ולא לרעה. על ידי זה אחריותו תישאר מכוונת למטרתה, ולא תשמש אותו להשיג תארי כבוד כאדם אחרת, פרוש וכד'. כמו כן יקפיד שכובד האחריות ייפול עליו, ולא על אחרים. הוא יתאמץ להטיב ולדאוג לאשתו ולילדיו, ולא ינצל את האחריות הכלכלית של המשפחה כתירוץ להיפטר מחובותיו כלפיהם. להפך, עוד יוסיף להם על חשבונו, ויחמיר על עצמו עוד ובלבד שתגדל טובתו עמם.

גם יחסים עסקיים של תלמיד חכם מיוחדים וניכרים. לפני שהוא רואה מולו פוטנציאל עסקי הוא רואה מולו בני אדם, ומידותיו קודמות לציפייתו לכסף. גישתו הבסיסית לכול היא חיובית, עינו ותרנית, אך עם זאת הוא זוכר שהתנהגות זו אינה חובה ואינה ברורה מאליה, גם אם אצלו היא הרגל, ולכן במה שנוגע לאחרים הוא יקפיד וידקדק. כללו של דבר לעולם יהא רחמן וטוב לב, ולא לוחמני ותוקפני, זאת אפילו בענייני העסקים שמטבעם הם בעלי אופי תחרותי. דרך זו בדרך כלל גורמת לטובות רבות, אך גם כאשר היא תביא לו פגיעות או עלבונות יספוג ויקבל באהבה. זו ההתנהגות המרשימה ביותר של החכם בעיני הבריות, ולכן בה יזכה לקדש את שם ה' באופן מיוחד.

הרחבות

• שמירה על כוחות הגוף כחלק מעבודת ה'

ולא יטריח על עצמו יתר מדי. הרמב"ם מדריך לשמור על צרכי הגוף ולא לאמץ את הכוחות בצורה מוגזמת. שמירה על כוחות הגוף מתוך כוונה לעסוק בעבודת ה' בצורה טובה יותר היא חלק מעבודת ה' עצמה, כפי שהסביר הרמב"ם בפרקים הקודמים. הרב דוד הלוי סגל (בעל ה"ט"ז) מרחיב את הדברים ומשווה בין מי שמאמץ את עצמו בלימוד תורה לבין מי ששומר על כוחות גופו ונפשו מתוך מגמה ללמוד ביתר שאת: "מי שאוכל ושותה ומעדן נפשו כדי שיהיה בריא וחזק לעבודת ה' יתברך יש לו שכר כמו שמתענה". ה"ט"ז מסמך את דבריו על הפסוק "שְׁוֹא לָכֶם מִשְׁכִּימֵי קוֹם מֵאַחֲרַי שְׁבֶת אֲכָלִי לֶחֶם הָעֶצְבִים כִּן יִתֵּן לִידִידוֹ שְׁנֵא" [תהילים קכו, ב] ומסביר: "יש תלמידי חכמים מנדדין שינה מעיניהם ועוסקים בתורה הרבה, ויש תלמידי חכמים שישנים הרבה כדי שיהיה להם כוח החזק וזריזות לב לעסוק בתורה, ובאמת יכול ללמוד בשעה אחת מה שזה מוטעיר ועוסק בשני שעות, ובודאי שניהם יש להם שכר בשוה. על כן אמר 'שוא לכם' הדחינו בחנם לכם שאתם מצטערים ומשכימים בבוקר, 'ומאחורי שבת' בלילה מוממטים שנתם, זה בחנם, כי 'כן יתן ה' לידידו שינה' דהיינו מי שישן הרבה כדי שיוחק מוחו בתורה, ונתן לו הקדוש ברוך הוא חלקו בתורה כמו אותו שממעט בשינה ומצטער עצמו, כי הכל הולך אחר המחשבה" [ט"ז אבן העזר כה, א].

• היחס לאשתו

ויכבד אשתו. על כיבוד האשה מוסיף הרמב"ם במקום אחר: "שהיה אדם מכבד את אשתו יתר מגופו, ואוהבה כגופו. ואם יש לו ממון, מרבה בטובתה כפי הממון. ולא יטיל עליה אימה יתרה. ויהיה דיבורו עימה בנחת, ולא יהיה עצב ולא רוגז" (הלכות אישות טו, יט-כ, ליחס האשה לבעלה ראה שם).

• חשיבות המלאכה

מי היאיש וכו'. הסדר במקרא: בנה בית, נטע כרם, אירס אשה. והעיקר הנלמד מן המקרא, בכל זמן גם בזמן הזה, הוא שישא האדם אשה לאחר הכנה מתאימה, ורבונו שינה מן הסדר שבמקרא כדי להדגיש שהפרנסה קודמת לכל. מכל מקום, החכם חייב להימנע מלהטיל את עצמו על הציבור גם בזמן הזה, וחייב ללמוד מלאכה בגיל צעיר (וראה הלכות תלמוד תורה א, ט; ג, י).

1 תלמיד חכמים מכלכל דבריו במשפט: ° אוכל ושותה וזן את אנשי ביתו כפי ממונו והצלחתו, כלכל דבריו ולא יטריח על עצמו יתר מדי°.

2 צו חכמים בדרכי ארץ שלא יאכל אדם בשר אלא לתאבון, שנאמר: "כי תאנה נפשך לאכל בשר" (דברים יב, ט). די לו לבריא לאכלו מערב שבת לערב שבת. ואם היה עשיר כדי לאכל בשר בכל יום - אוכל.

3 צו חכמים ואמרו: לעולם יאכל אדם פחות מן הראוי לו לפי ממונו, וילבש פראוי לו, ויכבד אשתו° ובניו יתר מן הראוי לו.

א דרך בעלי דעה שקבע לו אדם מלאכה המפרנסת אותו תחלה, ואחר כך יקנה בית דירה, ואחר כך ישא אשה, שנאמר: "מי היאיש° אשר נטע כרם ולא חללו° [...] אשר בנה בית חדש [...] אשר ארש אשה" (שם כה-ז, בסדר ציטוט שונה).

א אבל הטפשיין מתחילין לשא אשה, ואחר כך אם תמצא ידו יקנה בית, ואחר כך בסוף ימיו יחזר לבקש אמונות° או יתפרנס מן העדקה. וכן הוא אומר בקללות: "אשה תארש [...] בית תבנה [...] כרם תטע" (שם כח, ט), כלומר יהיו מעשיך הפוכין, כדי שלא תצליח דרכיך. ובברכה מה הוא אומר? "יהי דוד לכל דרכו משפיל, ויי עמו" (שמואל א יח, ד).

ב ואסור לאדם להפקירו° או להקדישו° כל נכסיו, ויטריח על הבריות°. ולא ימכר שדה ויקנה בית, ולא בית ויקנה מטלטלין או יעשה סחורה בדמי ביתו; אבל מוכר הוא מטלטלין וקונה שדה. כללו של דבר: ישים מגמתו° להצליח נכסיו, לא להתנאות מעט לפי שעה או להנות מעט ויפסיד הרבה.

ג משאן ומתנן שלתלמידי חכמים באמת ובאמונה: אומר על לאו - 'לאו', ועל הין - 'הין'. משאו ומתנו מדקדק על עצמו בהשבון°, ונותן ומותר לאחרים פשיקח מהו, ולא ידקדק עליהן. ונותן דמי הלקח לאלתרו°. ואינו נעשה לא ערב° ולא קבלן°, ולא יבוא בהרשאה°.

ג מחיב עצמו בדברי קקח וממכרו° במקום שלא חיבה אותו תורה, כדי שיעמד בדבורו ולא ישנהו. ואם נתחייבו לו אחרים בדין - מאריף להן ומוחל להן, ומלמה וחונן°. ולא ירד לתוך אמונת חברו°, ולא יצר° לאדם בעולם בחייו.

ג כללו של דבר: יהיה מן הנדפין ולא מן הרודפין, מן הנעלבין ולא מן העולבין. ואדם שהוא עושה כל המעשים האלו וכיוצא בהן, עליו הפתגם אומר: "ויאמר לי עבדי אתה, ישראל אשר בך אתפאר" (ישעיה מט, ג).

במשפט - לפי שיקול הדעת. **ולא יטריח על עצמו יתר מדי** - לא יתאמץ לחיות ברווחה יותר מכפי יכולתו, וגם כדי שלא ישקע בחובות מיותרים. **ולא חללו** - מפני שעדיין לא הגיע לשנתו הרביעית. **אמונת** - מקצוע. **יהי דוד לכל דרכו משפיל ויי עמו** - כשאדם מנהל את חייו בחכמה ודרכי ה', ה' עמו. **להפקירו... כל נכסיו** - לוותר על הבעלות על נכסיו ולמסור אותם לכל מי שחפץ בהם. **להקדיש** - לבית המקדש. **ויטריח על הבריות** - שאם ישאר עני, תיפול פרנסתו על הציבור. ובמקום אחר כתב רבנו בלשון חריפה על מי שמקדיש את כל נכסיו: "ואין זו חסידות אלא שטות, שהרי זה מאבד כל ממונו, ויצטרך לבריות, ואין מרחמין עליו. ובזה וכיוצא בו אמרו חכמים: חסיד שוטה - מכלל מבלי [הורסי] עולם" (ערכים ח, ג). **מגמתו** - מטרתו. **הין** - כן. **מדקדק על עצמו בהשבון** - נותן בדיוק את מה שהתחייב. **ונותן דמי הלקח לאלתר** - משלם מיד את כספי הקנייה. **ערב** - המתחייב שאם לא יפרע חברו את חובו למי שהלווה לו, יפרע הוא את חובו של הלווה. **קבלן** - האומר: "הלווה לו, ואני נותן לך", גובים ממנו תחילה, והוא נפרע מן הלווה (לווה ומלווה כה, ה). **הרשאה** - כתב הסכמה לשליח לבצע פעולות משפטיות בשם המרשה, כגון לתבוע אותו למשפט. **ולא יבוא בהרשאה** - לא יחליף את חברו בעסקיו, וגם זה כדי שלא ייכנס לצרות. **מחיב עצמו בדברי קקח וממכרו וכו'** - עומד בדאיבור (מכירה ז, ט). **מאריף להן** - את זמן פירעונו התשלום. **חונן** - מרחם. **ולא ירד לתוך אמונת חברו** - שלא יתחרה בפרנסתו של חברו (מלבד ללימוד תינות ראה תלמוד תורה ב, ז). **ולא יצר** - ולא יציק לו. **ישראל אשר בך אתפאר** - ובמעשים אלו יש קידוש השם (יסורי התורה ה, א).

ביאורים

על כל אחד מוטלת החובה לעבוד את ה' ולקיים את מצוותיו. חובה זו כוללת גם את יצירת התנאים הטובים ביותר להבטחת העמידה במשימה. בהלכות תשובה הסביר הרמב"ם בהרחבה שיש לכל אדם בחירה חופשית לגמרי, כך שרק הוא אחראי למעשיו, ואף גורם לא יכול להכריח אותו להתנהג באופן מסוים. כאן מסייג הרמב"ם את מה שהשתמע מדבריו לגבי הבחירה החופשית, ומדגיש שבחירת האדם מושפעת מהסביבה ומהחברה שבה הוא חי. אמנם לבסוף מעשי האדם תלויים רק בבחירתו, אבל הסיכוי לבחור בדרך שונה מזו המקובלת בתרבות שמקיפה אותו, הוא נמוך מאוד. חלק מהשימוש המושכל בבחירה החופשית הוא לבחור להימנע ממצבים שבהם הבחירה תהיה מלווה בהתמודדות קשה.

לעומת ה'סור מרע', יש גם 'עשה טוב'. בד בבד עם החובה להתרחק מחברה רעה, קיימת החובה להתקרב לתלמידי חכמים, כך שתהיה להם השפעה ממשית על הבחירה הנכונה בכל התלבטות. תלמידי חכמים מבטאים את דמות היהודי השלם בדעותיו ובמידותיו. אורח חיים המלווה בקרבה מתמדת לתלמידי חכמים, יהיה ספוג בשאיפות של קודש, ובאיכות רוחנית. הקרבה יכולה להתבטא בכל מיני אפיקים, בקשרי נישואין, בקשרי מסחר ועוד, ועל כל אדם למצוא את המסלול המתאים עבורו. לימוד תורה ושמיעת שיעורים מפי תלמידי חכמים הם הכרחיים, אבל לא מספיקים. הדגש כאן הוא דווקא על התקרבות בשגרת החיים, שמעידה על היחס המשמעותי לתלמידי החכמים. יחס הנובע מההבנה שהם לא רק מרצים ומעבירי ידע, אלא בעלי אישיות המעניקים השראה ומתווים דרך.

בדור שלנו, נמצא האדם חלק נכבד מזמנו "בחברת" הספרים שהוא קורא ושאר דרכי הצריכה התרבותית שלו, ולא רק בחברת בני האדם. גם היחס אל חברה זו, צריך להיות בנוי משני צדדים אלה - סור מרע ועשה טוב, להימנע מדברים ותכנים רעים, ולהתעסק בדברים טובים ומרוממים.

הרחבות

• גדול שימושה יותר מלימודה

הדבוק בחכמים ותלמידיהם. ההידבקות בתלמידי חכמים נעשית בשתי צורות: א. לימוד טעמן ומקורן של ההלכות מפייהם של תלמידי חכמים, כפי שמסביר רש"י: "ומשמש תלמידי חכמים - ללמוד תלמוד, היא יישוב טעמי המשניות מה טעמן ומהיכן למדו" [יומא פו.]. ב. סיוע מעשי לתלמידי חכמים, כפי שדורשת הגמרא: "אמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יוחי: גדולה שמושה של תורה יותר מלמודה, שנאמר: "פה אלישע בן שפט אשר יצק מים על ידי אליהו" [מלכים-ב ג, יא], למד לא נאמר אלא 'יצק' - מלמד שגדולה שמושה יותר מלמודה" [ברכות ז:]. שבחו היותר חשוב של אלישע על הקשר בינו לבין אליהו אינו על כך שלמד ממנו תורה אלא דווקא על כך שזכה לשרת אותו. מדוע שימושה של תורה, גדול מלימודה? מסביר הרב צבי יהודה קוק: "בשימוש הן במובן ההבנתי - הרוחני (לימוד טעמי ההלכות), הן במובן המעשי (סיוע מעשי) - בא לידי גילוי וביטוי הקשר הנפשי... לקשר הנפשי עם חכמים ותלמידיהם יש ערך כללי יותר מאשר פרטי הלימוד. כל הערך וכל ההצלחה, כל הכבוד וכל האושר, שיש בלימוד פרטי תורה וכל ענייניהם הם המשך ממקור השייכות" [שיחות הרב צבי יהודה, מסילת ישרים עמ' 3-2]. שימוש תלמידי חכמים בשתי הצורות יוצר קשר נפשי עם חכמים, ומתוך כך נוצרת בתוכנו שייכות לרוח התורה המנושבת בפרטים השונים.

פרק ששי בין אדם לחברו

א, דרך ברייתו^א של אדם להיות נמשך בדעותיו ובמעשיו אחר רעיו וחבריו, ונוהג במנהג אנשי מדינתו^ב. לפיכך צריך אדם להתחבר לצדיקים ולישב אצל החכמים תמיד, כדי שילמד ממעשיהם, ויתרחק מן הרשעים והולכים בחשך, כדי שלא ילמד ממעשיהם. הוא ששלמה אומר: "הולך את חכמים יחכם, ורעה כסילים ירוע"^ג (משלי יג, כ), ואומר: "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים..."^ד (תהילים א, א).

א, וכן אם היה במדינה שמנהגותיה רעים, ואין אנשיה הולכים בדרך ישרה - ילך למקום שאנשיו צדיקים ונוהגים בדרך טובים. ואם היו כל המדינות שהוא יודעם ושומע שמועתן נוהגים בדרך לא טובה, כמו זמננו זה^ה, או שאינו יכול לילך למדינה שמנהגותיה טובים, מפני הגיסות או מפני החלי - ישב לבדו יחידי, פענן שנאמר: "ישב בדרך ידום"^ו (איכה ג, כח). ואם היו רעים וחסאים, שאין מניחים אותו לישוב במדינה, אלא אם כן נתערב עמם ונוהג במנהגם הרע - יצא למערות ולתנחומים^ז ולמדברות, ואל ינהיג עצמו בדרך חסאים, פענן שנאמר: "מי יתנני במדבר קלון ארחים..."^ח (ירמיה ט, א).

ב מצות עשה להדבוק בחכמים כדי ללמד ממעשיהם, שנאמר: "ובו תדבק" (דברים י, כ) וכי אפשר לאדם להדבוק בשכינה? אלא כך אמרו חכמים פרוש מצוה זו: הדבק בחכמים ותלמידיהם^ט. לפיכך צריך אדם להשתדל שישא בת תלמיד חכמים, וישא בתו לתלמיד חכמים, ולאכל ולשתות עם תלמידי חכמים, ולעשות פרקמטיא^י לתלמידי חכמים, ולהתחבר להן בכל מיני חבור, שנאמר: "ולדבקה בו"^{יא} (שם יא, כב; ל, י) והושע כהן. וכן צוו חכמים ואמרו: והיו מתאבק בעפר רגליהם^{יב} ושותה בצמא את דברייהם.

הקדמה: פרק זה עוסק בסדר החברתי: "מטרת כלל התורה שני דברים: והם תיקון הנפש ותיקון הגוף... תיקון הגוף הרי יהיה בתקינות מצבי עסקיהם זה עם זה. ועניין זה יהיה שלם בשני דברים. האחד, סילוק העושה מביניהם, והוא שלא יהא כל אחד מבני אדם רשאי לעסוק כחפצו ועד היכן שתגיע יכולתו, אלא ייכפף למה שיש בו תועלת הכלל. והשני, להקנות לכל אחד מבני אדם מידות מועילות בחברות, כדי שיהיו ענייני המדינה תקינים" (מ"נ ג, כ).

דרך ברייתו - האדם הוא יצור חברתי המושפע מסביבתו. **מדינתו** - עירו. **רעה כסילים ירוע** - המתרועע עם הטיפשים נעשה רע כמותם. **ואומר:** "אשרי האיש אשר לא הלך בעצת רשעים" - ובדרך חסאים לא עמד ובמושב לצים לא ישב, משום שלא הלך בעצת רשעים, ניצול מן הישיבה עם החוטאים והליצנים. **כמו זמננו זה** - וכמו זמננו זה, כשאינו יכול להתמודד עם הרשע. **גיסות** - צבא ומלחמות. **יודם** - יהא דומם. **חוחים** - מקום קוצים. ואפשר שהכוונה למערות בין סלעים (דעת מקרא לשמואל א-ג, י). **פענן שנאמר:** "מי יתנני במדבר קלון ארחים" [שיחה ל' למקום לינה] ואענבה את עמי ואלכה מאתם, פי קלם מנאפים עצרת [חבורת] בגדים [בה']". **ישא בת... לתלמיד חכמים** - ועל התועלות בזה הרחיב רבנו במקום אחר ואמר: "לא יישא אדם בת עם הארץ, שאם מת או גולה, בניו עמי הארץ יהיו, שאין אמן יודעת כתר התורה. ולא ישיא בתו לעם הארץ, שכל הנותן בתו לעם הארץ כמי שכפתה ונתנה לפני הארץ, מכה ובוועל ואין לו בושת פנים. ולעולם ימכור אדם כל מה שיש לו ויישא בת תלמיד חכמים, שאם מת או גולה, בניו תלמידי חכמים. וכן ישיא בתו לתלמיד חכמים, שאין דבר מגונה ולא מריבה בביתו של תלמיד חכמים" (איסורי ביאה כא, לב). **פרקמטיא** - מסחר, לסחור ברכושם כדי שירוויחו (כמו שעשה אחיו של הרמב"ם ראה תלמוד תורה ג' וביארנו שם) ולהשתדל לקנות מהם ולתת להם למכור ראשונים, כדי שיתפנו ללמוד וללמד (תלמוד תורה ו, י). **והיו מתאבק בעפר רגליהם** - היה יושב לפני החכמים, אפילו על העפר, אף אם תתכסה באבק בגלל זה, ובלבד שתשמע מפייהם תורה.

השפעה
סביבתית

הידבקות
בחכמים

